

**ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ**

ԹՈՐՈՍՅԱՆ Տ. Ս.

Ռուս-վրացական հնգօրյա պատերազմից հետո արձանագրվեց Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությանն առնչվող հետաքրքրությունների, քննարկումների ու կանխատեսումների աննախադեպ ակտիվություն, ինչը պայմանավորված էր մի շարք գործոններով: Ստորև փորձ է արվում վերլուծել այդ գործոնների ազդեցությունը թե՛ կարգավորման գործընթացի, թե՛ ապագա հնարավոր զարգացումների վրա:

2008 թվականը Հարավային Կովկասի համար դարձավ յուրատեսակ տարածաշրջանային ընտրական «մոլորակների շքերթի»¹ տարի: Նախագահական ընտրություններ տեղի ունեցան ինչպես տարածաշրջանի բոլոր ճանաչված երկրներում՝ Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում, այնպես էլ տարածաշրջանում ռազմավարական շահեր հետապնդող գերտերություններում՝ Ռուսաստանում և Միացյալ Նահանգներում: Ընդ որում, բացի Վրաստանից ու Ադրբեջանից, մյուս երկրներում նախագահների փոփոխությունը սահմանադրական պահանջ էր, հետևաբար և անխուսափելի: Ակնհայտ է, որ նոր նախագահները, որպես կանոն, արագ ինքնահաստատման խնդիր են ունենում, հետևաբար փորձում են նախագահության առաջին տարում աչքի ընկնել ուշադրություն գրավող նախաձեռնություններով: Հատուկ հիմնավորման կարիք չունի նաև այն ենթադրությունը, որ նման իրավիճակներն առավել նպաստավոր են կտրուկ քայլերի կամ արմատական փոփոխությունների համար, և որոնց մեկնարկին հարկավոր է ընդամենը մի կայծ: Այդպիսին դարձավ «վրացական մեծ սադրանքը»՝ օգոստոսյան հնգօրյա վրաց-ռուսական պատերազմը:

Աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային գործոն: Հարավային Կովկասի պատմության ուսումնասիրությունը հաստատում է պատմական իրադարձությունների շրջափուլային տեսության² հավաստիությունը: Այլ՝ ավելի մանրակրկիտ ուսումնասիրության թողնելով ավելի վաղ ժամանակահատվածը՝ վերջին երեք դարերի համար հեշտ է նկատել նշված տեսությանը բնորոշ երկու օրինաչափույթ

¹ Արեգակնային համաստեղության մոլորակներն Արևի շուրջ իրենց պտույտի ընթացքում որոշակի պարբերականությամբ հայտնվում են ուղիղ գծի վրա: Այդ դիրքը կոչվում է «մոլորակների շքերթ» և ավանդականորեն դիտվում է նպաստավոր ոչ սովորական երևույթների ի հայտ գալու համար:

² **Пантин В., Лапкин В.,** *Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века, Дубна, 2006.*

յուն: Օրինաչափություն առաջին. մեկ դար պարբերականությամբ Հարավային Կովկասում արձանագրվում են ազդեցությունների վերանայման նպատակ հետապնդող բախումներ. դրանց հետևանքով XIX դ. սկզբին Ռուսաստանը վերջնականապես հաստատվեց Հարավային Կովկասում, XX դարասկզբին կարողացավ չեզոքացնել Բրիտանական կայսրության նկրտումները, XXI դարասկզբին փորձում է դիմակայել Միացյալ Նահանգների նմանատիպ փորձերին: Օրինաչափություն երկրորդ. ազդեցությունների վերանայման առավել ակտիվ փուլի՝ դիմակայությունների տևողությունը 20-25 տարի է:

Խորհրդային Միության փլուզումով սկսվեց այդ փուլերից վերջինը, ինչպես նաև ազդարարվեց «սառը պատերազմի» ավարտը: Միգուցե ԽՍՀՄ աներևակայելի հեշտ փլուզման առաջացրած խանդավառությունն էր պատճառը, որ Արևմուտքում ձևավորվեցին հետագա զարգացումների խիստ լավատեսական սպասումներ: Սկսվող գործընթացը հայտնի փորձագետները, մասնավորապես Ս. Հանթինգթոնը³, որակեցին որպես ժողովրդավարացման երրորդ ալիք՝ բացառելով դրանից որևէ շեղում: Թերևս այդ բացառիկ լավատեսությունն էր պատճառը և հավատը, որ արևմտյան արժեքներն ինքնաբերաբար դառնալու են տիրապետող հետխորհրդային ողջ տարածքում (այդ թվում և Ռուսաստանում), որ առաջին՝ անկումային փուլում, որը տևեց մինչև 90-ականի վերջը, Միացյալ Նահանգները չփորձեց ակտիվ քայլեր ձեռնարկել այդ տարածքում հիմնավորապես հաստատվելու համար: 90-ականի ավարտին պարզ դարձավ, որ երկրների մի խումբ (Լեհաստան, Չեխիա, Սլովակիա, Սլովենիա, Հունգարիա, Բալթյան երկրներ) իսկապես ընտրել է կանխատեսվող ուղին, մյուս խումբը (նախկին Հարավսլավիայի երկրներ, Ալբանիա, Ռումինիա, Բուլղարիա, Հայաստան, Վրաստան, Մոլդովա, Ադրբեջան) դեռ վերջնականորեն կողմնորոշված չէ, իսկ երրորդ խումբը (Բելառուս, Կենտրոնական Ասիայի երկրներ) ընտրել է բոլորովին այլ ճանապարհ: Ակնհայտ է, որ երկրորդ խմբի երկրներում ցանկալի ընթացք և ազդեցություն ապահովելու համար Արևմուտքը պետք է դիմեր վճռական քայլերի: «Գունավոր» հեղափոխությունների շարքը փոփոխակի հաջողություններ արձանագրեց: Մասնավորապես, Հարավային Կովկասում միայն Վրաստանում իշխանության եկավ Արևմուտքի հովանավորությունը վայելող Սաակաշվիլին, որը, որպես գործընկեր, թեև ակնհայտորեն նախընտրում էր Արևմուտքը և պարբերաբար գրգռում էր Ռուսաստանին իր հայտարարություններով, սակայն չէր խզում հարաբերությունները վերջինիս հետ: Մինչդեռ, ըստ վերոհիշյալ շրջափուլային տեսության, ազդեցությունների վերաբաժանման ներկա փուլի ավարտին մնում է 6-7 տարի ժամանակ: Հետևաբար, կամ Միացյալ Նահանգները պետք է Հարավային Կովկասում հաստատվելու իր պատվախնդրական ձգտումները հետաձգեր մինչև հաջորդ փուլի սկիզբը՝ մոտ մեկ դար հետո, կամ պետք է տարածաշրջանում առաջանար լուրջ ճգնա-

³ Huntington S., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman, 1991.

Ժամ: Վերջին նախագահական և խորհրդարանական ընտրություններում լուրջ խնդիրների բախված Սաակաշվիլու համար էլ իրական թշնամու կերպարը շատ տեղին կլիներ: Այսօր որևէ մեկն այլևս չի կասկածում. ռուս-վրացական պատերազմը սկսել է Վրաստանը՝ թվում է, որևէ դեպքում շահած դուրս գալու նկատառումներով: Ըստ անձնական գրույցի ժամանակ մի վրացի բարձրաստիճան պաշտոնյայի տեղեկության՝ Վրաստանը ենթադրում էր, որ, պատերազմը սկսելով, արագորեն կհասնի Ռոկիի թունելին, ակտիվ ուժեղացումը թույլ չէր տա, որ թունելով Ռուսաստանը լրացուցիչ զինուժ մտցնի Հարավային Օսիա, իսկ այնտեղի ռուս խաղաղապահները չէին կարողանա լուրջ դիմադրություն ցուցաբերել: Վրաստանը նաև որոշ հույսեր ուներ, որ Ռուսաստանը Պեկինի օլիմպիական խաղերի ընթացքում դժվար թե սկսեր լայնածավալ պատերազմ: Թեև այս պլանը չգործեց, սակայն հավանաբար Սաակաշվիլին պատրաստ էր նաև իրականացած սցենարին, որի հետևանքով «ազատվեց» առանց այդ էլ վերահսկողությունից դուրս մնացած Հարավային Օսիայից ու Աբխազիայից, Արևմուտքից ստացավ մի քանի միլիարդ դոլարի աջակցություն, եվրոատլանտյան կառույցներին քաղաքական նկատառումներով, հետևաբար և հնարավոր կարճ ժամանակում անդամակցելու հեռանկար, Միացյալ Նահանգների հետ կնքեց ռազմավարական համագործակցության համաձայնագիր: Պատերազմական և հետպատերազմական գործողությունների զարգացման այս սխեման զարմանալիորեն ձեռնտու էր նաև Միացյալ Նահանգներին ու Ռուսաստանին: Առաջինն իրականացրեց իր մինիմում ծրագիրը՝ լիարժեքորեն ամրապնդվեց տարածաշրջանի մի հատվածում, իսկ Ռուսաստանը հնարավորություն ստացավ հետխորհրդային շրջանում առաջին անգամ ցուցադրելու, թե ով ով է այս տարածաշրջանում, կրկին համաշխարհային «խաղացողի» հայտ ներկայացնելու և գոնե մեկ անգամ պատասխանելու Արևմուտքի այն բոլոր քայլերին, որոնք տևական մի ժամանակահատված ոտնահարում էին իր շահերն ու վիրավորում ինքնասիրությունը: Միջազգային հանրության գրեթե միաձայն աջակցությունը Վրաստանին այս դեպքում Ռուսաստանի համար ավելի շուտ «զգացմունքների» դրական, քան բացասական խթան դարձավ: Հետևաբար տարածաշրջանում ստեղծվեց բացառիկ իրավիճակ, որում աննախադեպ կարևորություն ստացան Հայաստանի և Ադրբեջանի դիրքորոշումները՝ որպես հետևանք Վրաստանի միանշանակ կողմնորոշման: Ակնհայտ է, որ Ռուսաստանը տարածաշրջանում կհայտնվի «խաղից դուրս» իրավիճակում, եթե Հայաստանը կամ Ադրբեջանը հետևեն Վրաստանի օրինակին: Դժվար չէ համոզվել, որ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման որևէ տարբերակի դեպքում նման իրավիճակի ստեղծման հավանականությունը կտրուկ կմեծանա այս կամ այն երկրի համար: Դրանից անմիջապես օգտվեց Թուրքիան՝ ասպարեզ նետելով «կայունության և համագործակցության պլատֆորմի» գաղափարը և ցուցադրաբար դրա քննարկումն սկսելով ոչ թե մերձավոր դաշնակցի՝ Միացյալ Նահանգների, այլ Ռուսաստանի հետ: Պատեհ
ատիթը
օգտագործելու
Միացյալ

Նահանգների փորձերը՝ փոխնախագահ Դ. Չեյնիի և մի շարք այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաների այցերը Բաքու, ցանկալի արդյունք չտվեցին: Կարճ ժամանակ անց ռուս-թուրքական համատեղ ջանքերը երկու երկրների համար տվեցին պտուղներ, որոնք այս կամ այն չափով առնչվում են կամ կարող են առնչվել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորմանը. Թուրքիան դարձավ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի ժամանակավոր անդամ, Ռուսաստանի հովանավորությամբ ու մասնակցությամբ Ադրբեջանի և Հայաստանի նախագահները ստորագրեցին հռչակագիր: Մինչ այդ Ռուսաստանն արդեն միակողմանիորեն ճանաչել էր Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի անկախությունը՝ Արևմուտքում առաջացնելով հակադեմոկրատիայի և Վրաստանի տարածքային ամբողջականության ճանաչման վերաբերյալ հայտարարությունների ուժգին ալիք, որպես դասական օրինակ, թե ինչպես ընդամենը մի քանի ամսվա ընթացքում (Կոստովյի անկախության ճանաչումից ի վեր) կարող է տրամագծորեն փոխվել ազդեցիկ պետությունների դիրքորոշումը նույն երեվոյթի վերաբերյալ: Ընդ որում, ռուս-ամերիկյան դիմակայությունը հետխորհրդային տարածքում հետագայում ևս իրադարձությունների զարգացման ամենաազդեցիկ գործոնը եղավ. Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) օպերատիվ արձագանքման հավաքական ուժերի ստեղծում, ամերիկյան «Մանաս» ռազմաօդային բազայի փակում Բիշքեկում և այլն:

Ներքաղաքական գործոն: Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացում վերջին տեղաշարժերը հետաքրքիր են նաև Հայաստանի ներքաղաքական արձագանքների տեսակետից: Ցավոք, դրանցում գրեթե բացակայում են մասնագիտական, փորձագիտական գնահատականները, քաղաքական հակառակորդները սուկ ներկայացնում են իրարամերժ գնահատականներ: Քաղաքական ընդդիմությունը դեռևս անցած հոկտեմբերին առաջարկեց իր վերլուծությունը՝ կարգավորման ծրագրի հիմնական կետերի շրջանակը ուրվագծելով համանախագահների, «Քրայսիս գրուփի» և մի շարք այլ կազմակերպությունների կարծիքների ու դիրքորոշումների համադրման միջոցով: Այդ վերլուծությանը մանրամասն անդրադառնալը ավելորդ է ոչ միայն այն պատճառով, որ այն մեծապես կրում է իշխանություն-ընդդիմություն պայքարի դրոշմը, այլև այն ներկայացնելուց ընդամենը երեք ամիս անց պարզ դարձավ, որ դրա մի շարք հիմնադրույթներ արդեն իսկ ժամանակի քննությանը չեն դիմացել: Ընդդիմության վերլուծությունն ունի ևս մեկ լուրջ թերություն: Նա խուսափել է իր ներկայացրած կարգավորման սխեմայի՝ «մադրիդյան սկզբունքների» գնահատականը տալուց. արդյոք հիմնավոր և արդարացի՞ է այն, որոնք են սխեմայի թերությունները և հայկական կողմի բացթողումները (եթե կարծում է, որ դրանք եղել են) այդ սխեմայի մշակման ընթացքում: Այդուհանդերձ, հեշտ է նկատել, որ ընդդիմությունը սկզբունքային առարկություններ չունի կարգավորման սխեմայի վերաբերյալ:

Ավելի ուշ՝ 2008-ի վերջին, ընդդիմության ներկայացուցիչները ներկայացրեցին խիստ ընդհանրական դիրքորոշում հակամարտութ-

յան կարգավորման վերաբերյալ. «Ինչ որոշի Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը, մեզ համար կլինի ընդունելի»: Առաջին հայացքից սա ինքնորոշման իրավունքի գերակայությունից բխող, հետևաբար ոչ միայն անխոցելի, այլև իշխանության համեմատ շահեկան դիրքորոշում է: Սակայն նման դիրքորոշումը միանգամայն հասկանալի կարող է լինել միայն որպես վերաբերմունք ակնկալվող հանրաքվեի արդյունքների նկատմամբ, մինչդեռ այս շրջանում յուրաքանչյուր քաղաքական ուժ իր պատասխանատվությունն արդարացնելու և թե՛ Հայաստանի (խնդրի լուծումն անմիջականորեն առնչվում է Հայաստանի Հանրապետության անվտանգությանը), թե՛ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդին ճիշտ կողմնորոշման հնարավորությունն ապահովելու համար պետք է հստակորեն ներկայացնի իր գնահատականներն ու մոտեցումները, իր պատկերացումները խնդրի իրավական ու քաղաքական հիմքերի վերաբերյալ, կարգավորման սխեմայի հիմնական մոտեցումների վերաբերյալ՝ տարածքների վերադարձ, Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակ և այլն:

Բովանդակային քննարկումներից խուսափում են նաև իշխանության ներկայացուցիչները: Նրանք մինչ օրս չեն ներկայացրել այն ռազմավարական հիմքը, որի վրա կառուցում են բանակցությունները: Բազմիցս կրկնված եռադրույթ մոտեցումը՝ «1) Լեռնային Ղարաբաղը չպետք է լինի Ադրբեջանի ենթակայության տակ, 2) Հայաստանը և Լեռնային Ղարաբաղը պետք է ունենան ցամաքային սահման, 3) պետք է ապահովվի Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը», ճշմարտացի լինելով, այսօր բավարար չէ այդ ռազմավարական հիմքը ներկայացնելու համար: Իհարկե, վերջին 4-5 տարիներին Հայաստանի իշխանությունները հայտարարում են, որ խնդրի կարգավորումը հնարավոր է միայն Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա: Սակայն դիրքորոշումները ևս զարգացման կարիք ունեն, և այսօր հարկ է ներկայացնել ավելի ամբողջական և կոնկրետ հիմք: Այսօր էլ իշխանության մեջ տիրապետող է դեռևս 90-ական թվականների սկզբին ձևավորված այն թյուր և վտանգավոր կարծիքը, որ ինքնորոշման իրավունքի իրացումը անկախ պետության հոչակման միջոցով հատուկ է միայն «իրականությունից կտրված իդեալիստներին» կամ «անջատողական ծայրահեղականներին», եթե մյուս կողմի համաձայնությունը չկա: Եթե 90-ականների սկզբին նման կարծիքը կարող էր հասկանալի լինել (Խորհրդային Հայաստանում միջազգային իրավունքի փաստաթղթերին տեղյակ մասնագետներ չկային), թեև ոչ արդարացված, ապա այսօր նման անտեղյակությունը չափազանց վտանգավոր է: Հակամարտությունների լուծման ուժային մեթոդը հատուկ է գերտերություններին, ինչի ցայտուն օրինակն են Կոսովոյի և Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի անկախությունների ճանաչման գործընթացները: Հայաստանի կամ Լեռնային Ղարաբաղի նման երկրների դեպքում կարևոր կռվան են միջազգային իրավունքի նորմերը, թեև ակնհայտ է, որ դրանց լիարժեք կիրառմանը հասնելու համար պահանջվում է հսկայական աշխատանք: Առանց հստակ ու հիմնավոր ուղենիշների, սոսկ ընթացիկ իրավիճա-

կից բխող կողմնորոշումների վրա հիմնված գործունեությունը անպտուղ է: Ըստ Ս. Հանթինգթոնի՝ «Մենք կարող ենք ժխտել նման ուղենիշների անհրաժեշտությունը և ձևացնել, որ գործում ենք ինչ-որ «օբյեկտիվ» գործոնների շրջանակում՝ ամեն անգամ կողմնորոշվելով «ըստ էության»: Սակայն, եթե նման դիրքորոշում որդեգրենք, մենք մեզ կխաբենք»⁴:

ԼՂՀ գործոն: Վերջին ամիսների զարգացումներում ամենագուստ-պը առավել շահագրգիռ կողմն էր՝ Լեռնային Ղարաբաղը: Անգամ ումանց սկսեց թվալ, որ ԼՂՀ իշխանությունները կորցրել են հետաքրքրությունը խնդրի կարգավորման նկատմամբ կամ այն լիովին թողել են ՀՀ իշխանությունների հայեցողությանը: Մինչդեռ հակամարտության հիմնական կողմը առանց ավելորդ շտապողականության ու արժանապատվությամբ վերաբերվեց այդ զարգացումներին, թերևս ընդգծելով Ս. Հանթինգթոնի այն դիտարկումը, որ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության տեսակետից գլխավոր դերակատարը Լեռնային Ղարաբաղն է, իսկ Հայաստանը և անգամ Ադրբեջանը երկրորդ մակարդակի երկրներ են⁵: ԼՂՀ նախագահի և ապա Ազգային ժողովի տարեվերջյան արձագանքները միանգամայն համարժեք էին Մոսկովյան հռչակագրի իրավական կարգավիճակին: ԼՂՀ խնդրի կարգավորման վերաբերյալ որևէ որոշում, որն ընդունված կլինի առանց ԼՂՀ ներկայացուցիչների մասնակցության, չի կարող պարտադրվել Լեռնային Ղարաբաղին, և լուծումը հնարավոր է միայն ԼՂՀ ներկայացուցիչների մասնակցության պարագայում: Այդուհանդերձ, այն, ինչ տեղի ունեցավ ԼՂՀ Ազգային ժողովում 2009-ի հունվարին, հղի է ավելի լուրջ հետևանքներով, քան հռչակագիրը: Դեռևս դժվար է ասել, թե ինչն էր ԼՂՀ Ազգային ժողովում ներկայացված քաղաքական ուժերի հավասարակշռությունը խախտող՝ մեծամասնություն կազմող խմբակցությունից հինգ պատգամավորի հեռանալու պատճառը՝ Ազգային ժողովի տարեվերջյան հայտարարությունը, թե՛ ինչ-ինչ խմբերի համոզվածությունը, որ Լեռնային Ղարաբաղում էլ, ինչպես Հայաստանում, եկել է հատվածական շահերի գերակայության ժամանակը: Հրապարակավ ներկայացվող դրդապատճառները, կապված 2009-ի բյուջեի նախագծի նկատմամբ խմբակցության դիրքորոշման խիստ տոնի հետ, կարող են ճշմարտանման թվալ միայն անտեղյակներին ու երեսպաշտներին: Իհարկե, ինչ-ինչ հակասություններ նախկինում էլ ծագել են դարաբաղյան իշխանության ներսում, սակայն այս դեպքը վտանգավոր է երկու պատճառով: Նախ՝ խարդավանքներն ակնհայտորեն ուղղված էին ԼՂՀ ԱԾ նախագահի դեմ, որը թե՛ Երևանում, թե՛ Ստեփանակերտում քիչ հանդիպող այն քաղաքական գործիչներից է, ովքեր ի գորու են և զբաղվում են գուտ քաղաքական գործունեությամբ: Երկրորդ՝ հանգամանքը խարդավանքների իրականացման համար ընտրված ժամանակահատվածն է, երբ աշխուժացել են կարգավորմանն առնչվող գործընթացները: Ի պատիվ

ԼՂՀ

դեկավարու-

⁴ Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, N.Y. 1996.

⁵ Նույն տեղում:

թյան՝ կարծես թե վտանգավոր զարգացումների առաջն առնվել է, սակայն շատ կարևոր է, որ վերացվեն դրանց պատճառները, քանի որ դրանք կարող են կրկին դրսևորվել՝ վտանգելով Լեռնային Ղարաբաղի ապագան: Առավել ևս, որ մոտ մեկ տարի անց սպասվում են ԼՂՀ խորհրդարանական ընտրություններ:

Կարգավորման գործընթաց. Մոսկովյան հռչակագիրը: Նոյեմբերի սկզբին Մոսկվայում Հայաստանի, Ադրբեջանի և Ռուսաստանի նախագահների ստորագրած հռչակագիրը բացահայտեց մի շարք պոտենցիալ վտանգներ: Փաստաթուղթը, չնայած ոչ մեծ ծավալին, ամբողջությամբ չտպագրվեց հայաստանյան տպագիր մամուլում, չունեցավ մասնագիտական բովանդակային վերլուծություն, գնահատվեց սոսկ քաղաքական շրջանակների կողմից՝ իրարամերժ որակումներով: Ընդ որում, այդ գնահատականները (թե՛ կողմ, թե՛ դեմ) ոչ միայն պարզունակ էին, հետապնդում էին զուտ քարոզչական նպատակ, այլև հաճախ էապես աղավաղված էին ներկայացնում փաստաթղթի բովանդակությունը: Նման վերաբերմունքը վտանգավոր է առաջին հերթին որպես մոտեցում, քանզի կարող է կրկնվել նաև այն ժամանակ, երբ ձևակերպվի կարգավորման ինչ-որ մի փաստաթուղթ, որում առկա խութերը չբացահայտելու դեպքում այն կդառնա անշրջելի կորուստների հիմք:

Որևէ փաստաթղթի վերլուծությունը սկսվում է դրա կարգավիճակի ճշգրտումից: Հռչակագիրը շատ հաճախ բնորոշվում է որպես հակամարտության կարգավորման փաստաթուղթ, ինչը կոպիտ սխալ է: Այն ստորագրել են երկու մասնակից և մեկ միջնորդ երկրի նախագահները: Մինչդեռ հակամարտության միջազգայնորեն ճանաչված կողմերը, ինչպես նաև միջնորդ կողմերը երեքական են: Հետևաբար փաստաթուղթը չի կարող հակամարտության կարգավորման իրավական փաթեթի մաս համարվել, քանզի այն ստորագրողների կազմը ամբողջական չէ: Միաժամանակ, հռչակագրից ակնհայտորեն երևում է, որ այնտեղ չի խոսվում ո՛չ հակամարտող կողմերի, ո՛չ միջնորդների ձևաչափի փոփոխության մասին: Ճիշտ հակառակը, երկրորդ կետով հաստատվում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահների միջնորդական ջանքերի շարունակման կարևոր նշանակությունը: Հետևաբար հռչակագիրը սոսկ երեք երկրների ղեկավարների ընդհանուր մոտեցումներն արտահայտող փաստաթուղթ է և հակամարտության կարգավորման տեսակետից էական նշանակություն չունի: Այդ առումով Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցչի ստորագրության բացակայությունը հռչակագրի տակ՝ ունի սոսկ բարոյական, սակայն ոչ իրավական նշանակություն: Այդուհանդերձ, կարևոր է նաև փաստաթղթի բովանդակությունը՝ որպես մոտեցումների մի համախումբ, որի վերաբերյալ Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահները համամիտ են: Հայաստանում շատ թմրկահարվեց այն կարծիքը, թե այս փաստաթուղթը հակամարտության կարգավորման համար սահմանում է միայն խաղաղ միջոցներ: Միջազգային իրավունքի նորմերին քիչ թե շատ ծանոթ յուրաքանչյուր մարդու համար պարզ է, որ «քաղաքական միջոցները», որոնց միջոցով փաստաթուղթը ստորագրած կողմերը, ըստ առաջին կետի,

պետք է նպաստեն հակամարտության կարգավորմանը, համարժեք չեն «խաղաղ միջոցներին»: Խաղաղ կարգավորման մասին խոսվում է միայն երրորդ կետում: Ընդ որում, ոչ թե որպես կարգավորման սկզբունք, այլ գործընթացի առանձին մաս: Հետևաբար, հռչակագիրը որևէ արժեք չունի որպես խաղաղ կարգավորում երաշխավորող փաստաթուղթ: Պատահական չէ, որ հռչակագրի ստորագրումից կարճ ժամանակ անց Ադրբեջանը վերսկսեց ռազմատենչ հայտարարությունները, իսկ փաստաթուղթը ստորագրած մյուս կողմերը որևէ ձևով չեն արձագանքում դրան:

Հռչակագիրն ունի երկու արժանահիշատակ արձանագրում: Դրանցից առաջինը ներառված է փաստաթղթի նախաբանում և նախատեսում է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը «Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահների միջև ուղիղ երկխոսությամբ՝ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի միջնորդության պարագայում, որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահների»: Հենց այս հաստատագրումն է խիստ վտանգավոր և լուրջ բացթողում հայկական կողմի համար, քանզի, ստորագրելով հռչակագիրը, Հայաստանն ակամա ընդունել է, որ Լեռնային Ղարաբաղը հակամարտության կողմ չէ: Պատահական չէ, որ հռչակագրի ստորագրումից անմիջապես հետո Ի. Ալիևը շտապեց օգտագործել այդ հանգամանքը. հայտարարեց, որ հռչակագիրը վկայում է, որ Լեռնային Ղարաբաղը հակամարտության կողմ չէ: Իհարկե, դա անվերապահ իրավական հիմք ունեցող հայտարարություն չէ՝ շնորհիվ հռչակագրի ստորագրման ձևաչափի, սակայն ևս մեկ վկայություն է այն բանի, որ հայկական կողմը փաստաթղթերի վրա աշխատանքի հմտության զգալի պակաս ունի, ինչը հղի է այնպիսի հետևանքներով, որոնք ավելի լուրջ փաստաթղթերի ստորագրման ժամանակ կարող են ճակատագրական լինել: Պետք է հուսալ, որ գոնե այս անգամ կընկալվի խնդրի լրջությունը, և իշխանության որևէ ներկայացուցիչ դիտարկումը չի ընկալի որպես մահացու անձնական վիրավորանք ու չի փորձի անհաջող աճպարարությամբ ու սոփեստությամբ վերախմբավորել միարժեք ձևակերպումները, ինչպես դա տեղի ունեցավ «Նահանջ երգով» հոդվածին («Ազգ», 14.10.2008թ.) արձագանքելիս:

Հռչակագրում ներառված երկրորդ ուշագրավ ձևակերպումը երկրորդ կետի վերջում է. «քաղաքական կարգավորման հիմնական սկզբունքների հետագա մշակում»: Դա վկայում է, որ այդ սկզբունքները դեռևս մինչև վերջ մշակված էլ չեն: Ի դեպ, թեև այդ մասին ևս շատ է խոսվում, սակայն այսպես կոչված «մադրիդյան սկզբունքներին» փաստաթղթում ուղղակի անդրադարձ չկա: Հիշատակվում է միայն 2007 թ. նոյեմբերի 29-ին Մադրիդում տեղի ունեցած՝ համանախագահների և կողմերի հանդիպումը հաշվի առնելու անհրաժեշտությունը:

Հելսինկյան հանդիպում: Մոսկովյան հռչակագրի ստորագրումից մեկ ամիս անց Հելսինկիում տեղի ունեցած ԵԱՀԿ անդամ երկրների արտաքին գործերի նախարարների հերթական հանդիպումը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման տեսակետից նշա-

նակալից էր մի քանի առումներով: Դեկտեմբերի 4-ին Մ. Բրայզան հայտարարեց, որ «տարածքային ամբողջականությունը կարգավորման գլխավոր սկզբունքն է»: Հայաստանի արտգործնախարարի արձագանքը դրան առաջին հայացքից աննախադեպ կոշտ էր. «Ես կըրցանկանայի հավատալ, որ Մեթյու Բրայզան այդպիսի հայտարարություն չի արել, որովհետև դա համանախագահի մակարդակի հայտարարություն չէ»: Թեև Բրայզան ավելի ուշ լրացուցիչ մեկնաբանություն ներկայացրեց՝ «կարգավորման հարցում կարևոր են Հելսինկյան ակտի բոլոր երեք սկզբունքները», սակայն հետագայում պարզ դարձավ, որ հայկական կողմի արձագանքը սուսկ անտեղյակության հետևանք էր, քանզի հաջորդ օրը՝ դեկտեմբերի 5-ին, Բրայզայի խոսքերը կրկնեց ԱՄՆ պետքարտուղարի տեղակալ Դ. Ֆրիդը, որին հայկական կողմը չարձագանքեց: Հայաստանը չարձագանքեց նաև այդ հավաքի ընթացքում Ադրբեջանի տարածած փաստաթղթին՝ կարգավորման ադրբեջանական պատկերացումների վերաբերյալ, բավարարվելով սուսկ մեղադրանքով, որ Ադրբեջանը «կամայականորեն է մեկնաբանում Մոսկովյան հռչակագիրն ու կարգավորման գործընթացը»: Վաղուց արդեն տխուր ավանդույթ են դարձել ամերիկյան համանախագահի ադրբեջանահաճո հայտարարություններն ու դրանց հաջորդող լողված «մեկնաբանությունները», Ադրբեջանի ռազմատենչ հայտարարություններն ու կարգավորման գործընթացի վերաբերյալ «բացահայտումները», որոնց Հայաստանը հակադրում է թվացյալ «քաղաքակիրթ», «լուրջ», բայց իրականում սուսկ դիրքորոշման խեղճության մասին վկայող կեցվածք: Իհարկե, վերջին շրջանում արտգործնախարարությունը փորձում է ինչ-որ կերպ արձագանքել նման դրսևորումներին, սակայն այդ փորձերը դեռևս շատ վարանոտ են և չեն ունենում որևէ հետեվանք: Մինչդեռ դրանք լավ առիթ են Հայաստանի դիրքորոշման կոշտացման հնարավորությունները ներկայացնելու համար:

Մարդկային սկզբունքներ, կարգավորման հիմքը և բանաձևը: 2007 թ. մադրիդյան հանդիպումից հետո շրջանառության մեջ դրված «մադրիդյան սկզբունքներ» արտահայտությունը համանախագահների մի շարք հայտարարություններից, մի քանի միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչների, հակամարտության կողմերի որոշ արձագանքներից ու մի շարք «արտահոսքերից» հետո այս կամ այն չափով մատչելի են կարգավորման խնդրով լրջորեն հետաքրքրվողների համար: Սովորաբար հակամարտությունների կարգավորման ցանկացած տարբերակի գնահատականը հիմնականում ձևավորվում է ըստ հետևյալ երկու բաղադրիչի.

• ծրագրի իրավական հիմքը,

• կարգավորման ծրագրում վստահելի մեխանիզմների առկայությունը, որոնք ապահովում են, որ եթե դրա իրականացման որևէ փուլում (օրինակ՝ ադրբեջանցի փախստականների վերադարձից հետո) կողմերից մեկը (Ադրբեջանը) հրաժարվի մասնակցել հաջորդ փուլերի իրականացմանը, ապա ծրագիրն իր ավարտին (մասնավորապես՝ հանրաքվեի և դրա արդյունքների ճանաչմանը) կհասցվի առանց նրա կամ կվերադառնա

ելման

կետին:

«Մադրիդյան սկզբունքներին» մանրամասն անդրադառնալը անիմաստ է ոչ միայն այն պատճառով, որ դրանք պաշտոնապես չեն հրապարակվել, այլև որ այդ փաստաթղթում ներառված մոտեցումները տարբեր կարևորություն ունեն։ Ստորև կանդրադառնանք միայն վերոհիշյալ երկու բաղադրիչներին առնչվող մի քանի մոտեցումների՝ առավել կարևորելով դրանք։

Մինսկի խմբի համանախագահները բազմիցս նշել են, որ «մադրիդյան սկզբունքների» հիմքում տարածքային ամբողջականության և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի համադրումն է։ Միջազգային իրավունքի տեսակետից դա ոչ միայն ընդունելի, այլև անհրաժեշտ մոտեցում է։ Ընդ որում, այդ հայտարարությունը անելով, համանախագահները ոչ միայն հակամարտության կողմերից որևէ մեկին «լավություն» չեն արել, այլ պարզապես փորձել են իրենց առաջարկությունները տեղավորել միջազգային իրավունքի շրջանակներում։ Այդուհանդերձ, նրանք չեն արել հաջորդ՝ կարգավորման տեսակետից առանցքային նշանակություն ունեցող քայլը՝ չեն հստակեցրել դրանցից յուրաքանչյուրի կիրառման շրջանակները և մեխանիզմները՝ ձևավորելով անորոշության միջակայք։ Դա բանակցությունների ժամանակ լայնորեն կիրառվող հայտնի հնարք է, որը որոշ ժամանակի համար ապահովում է ճկունություն և տալիս է հնարավորություն՝ հետագա առաջընթացն ապահովող մանրամասների մշակման համար։ Այդուհանդերձ, ԼՂ խնդրի կարգավորման ժամանակ այդ «անորոշությունը» հակամարտության կողմերին հնարավորություն է տալիս անգամ հակոտնյա մեկնաբանություններ ներկայացնելու կարգավորման սկզբունքների վերաբերյալ։ Դա ոչ միայն խաթարում է կարգավորման գործընթացի իրավական հիմքը, այլև նոր լուրջ խոչընդոտներ է ստեղծում կարգավորման համար։ Ավելին, դա էապես մեծացնում է այն բանի հավանականությունը, որ երբ մոտենա կարգավորման փաստաթղթի մշակման աշխատանքների ավարտը, և շատ մոտ լինի այն հրապարակելու օրը, կողմերից որևէ մեկը կհրաժարվի գործընթացը շարունակելուց, ինչպես արդեն եղել է Քի Ուեսթում։ Այդ առումով բացարձակապես անհիմն են թվում լավատեսական հայտարարությունները, թե մնացել է համաձայնություն ապահովել մի քանի կետում։ Ակնհայտ է, որ Ադրբեջանի ղեկավարները չեն ստորագրի որևէ փաստաթուղթ, որը պարունակում է Լեռնային Ղարաբաղի անկախության ճանաչման մեխանիզմներ, հայկական կողմերն էլ չեն համաձայնի Լեռնային Ղարաբաղի ենթակայությանը Ադրբեջանին։ Հետևաբար մնում է սոսկ մեկ տարբերակ. Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հարցում պահպանվում է ներկայիս ձևակերպումների անորոշությունը, որը կողմերին թույլ է տալիս ներկայացնել սեփական ցանկություններից բխող մեկնաբանություններ, այդ հարցի լուծումը հետաձգվում է, սակայն մյուս հարցերի կարգավորումը սկսվում է անմիջապես։ Ակնհայտ է, որ դա դիվանագիտական աճպարարությամբ փաթեթավորված ծուղակ է Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի համար։ Դրանում չհայտնվելու համար հայկական կողմերը պետք է հասնեն այն բանին, որ նախապատրաստվող փաստաթղթում, որպես իրավա-

կան հիմք, հստակորեն սահմանված լինեն կարգավորման այս գործընթացում ազգերի ինքնորոշման իրավունքի կիրառման շրջանակներն ու մեխանիզմները:

Ակնհայտ է, որ այդ փաստաթուղթը կարող է դառնալ կարգավորման իրական հիմք միայն մեկ դեպքում, եթե կարգավորման բանաձևը պարունակի հետևյալ մոտեցումները, որոնք, ըստ հայկական կողմի, «մադրիդյան սկզբունքների» ուղղակի հետևանք են, ըստ արբեջանական կողմի՝ ոչ.

- Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը որոշվելու է Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի իրացման հիման վրա, հանրաքվեի միջոցով,

- հանրաքվեին մասնակցում են Լեռնային Ղարաբաղում ապրող քաղաքացիները,

- հանրաքվեի դրվող Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակին վերաբերող հարցադրումը պետք է պարունակի Լեռնային Ղարաբաղի անկախ պետության հռչակման մասին դրույթ,

- Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակին վերաբերող հանրաքվեի անցկացման ժամկետը պետք է լինի խիստ հիմնավորված, հանրաքվեն պետք է իրականացվի հնարավոր նվազագույն ժամկետում,

- Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակին վերաբերող հանրաքվեի արդյունքները միջազգային հանրությունը պետք է ճանաչի անվերապահորեն, անկախ Ադրբեջանի դիրքորոշումից:

Հաշվի առնելով Հայաստանի իշխանությունների շտապողականությունը՝ «Հանրաքվեի մասին» օրենքի փոփոխությունների նախագծի՝ անցած տարեվերջին ընդունման ժամանակ, կարելի է ենթադրել, որ ցանկություն կա հանրաքվեի դնելու շրջանակային փաստաթուղթը: Եթե դրանով ավարտվելու է ժողովրդի կամարտահայտությունը խնդրի կարգավորման վերաբերյալ, ապա դա ոչ միայն էապես կսահմանափակի հայկական կողմերի ճկունությունը, այլև կարող է հանգեցնել չվերականգնվող կորուստների:

Փոխզիջումներ, տարածքներ, չօգտագործվող հնարավորություններ: Այն հանգամանքը, որ ամեն մի բանակցություն ենթադրում է փոխզիջումներ, Ղարաբաղյան հակամարտության դեպքում մեծապես շահարկվում է, և ինչքան էլ տարօրինակ է, հատկապես հայաստանյան քննարկումներում: Ցավոք, Հայաստանի իշխանությունները միջազգային իրավունքի մասին թյուր պատկերացումների հետևանքով այդպես էլ չեն կարողանում օգտագործել այն հանգամանքը, որ Լեռնային Ղարաբաղը մեկ էական զիջում արդեն արել է՝ հայտարարելով, որ ընտրում է ինքնորոշման իրավունքի կիրառման այն տարբերակը, որի նպատակը անկախությունն է: Ըստ «ՄԱԿ-ի կանոնադրության համաձայն՝ պետությունների միջև բարեկամական հարաբերություններին և համագործակցությանը առնչվող միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրի»⁶

Լեռնային

Ղա-

⁶ Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter of the United Nations (A/RES/2625(XXV) 8082) - <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/348/90/IMG/NR034890.pdf?>

րաբաղը լիարժեք իրավունք ունի անջատվելու և միանալու Հայաստանին, ինչի պարագայում, եթե անգամ ԼՂՀ վերադառնալիս խորհրդային շրջանում այնտեղ բնակված ադրբեջանցիներ, նրանք պակաս մասնակցություն կունենալին երկրի քաղաքական կյանքին: Մա չափազանց լուրջ գործոն է փոխզիջումների համատեքստում: Լեռնային Ղարաբաղը, չմերժելով նոր հանրաքվեի անցկացումը, արել է ևս մեկ կարևոր զիջում, քանզի 1991 թ. հանրաքվեն եղել է անթերի: Փաստերը վկայում են, որ հայտարարությունները, թե Լեռնային Ղարաբաղի ադրբեջանցիներն այդ ժամանակ հեռացած են եղել, չեն համապատասխանում իրականությանը: Հանրաքվեի տվյալների պարզ վերլուծությունը վկայում է, որ նրանց մի մասը մասնակցել է հանրաքվեին, իսկ մյուս մասը, անսալով Բաքվի կոչերին, բոյկոտել է այն: Լեռնային Ղարաբաղը արել է և երրորդ՝ ամենամեծ զիջումը. չցանկանալով խաթարել հակամարտության լուծման որոնման ջանքերը՝ համաձայնել է, որ ժամանակավորապես Ադրբեջանի ներկայացուցիչների հետ հանդիպումների ժամանակ իր դիրքորոշումները ներկայացնի պաշտոնական Երևանը: Մինչդեռ Ադրբեջանը ոչ միայն դեռևս ոչ մի զիջում չի արել, այլև շարունակաբար նախապայմաններ է առաջադրում:

Հայաստանի իշխանությունների պատկերացմամբ՝ հայկական կողմից զիջում կարող է լինել «հող՝ ԼՂՀ անկախության հանրաքվեի դիմաց» բանաձևի կիրառումը, եթե Ադրբեջանը համաձայնի Լեռնային Ղարաբաղում հանրաքվեի անցկացմանը, ինչը կոպիտ սխալ է մի քանի առումներով: Նախ՝ հանրաքվեի անցկացումը չի կարող դիտարկվել որպես Ադրբեջանի զիջում, քանզի այն Լեռնային Ղարաբաղի անօտարելի ինքնորոշման իրավունքի իրացումն է, որը բացարձակապես որևէ ձևով չի կարող կախված լինել Ադրբեջանի ցանկությունից: Ադրբեջանը չի կարող զիջել այն, ինչն իրեն չի պատկանում, ինչի նկատմամբ որևէ իրավունք չունի: Երկրորդ՝ խնդրի կարգավորման ժամանակ հնարավոր չէ անտեսել այն հանգամանքը, որ ԼՂՀ-ի և Ադրբեջանի միջև այսօր գոյություն ունեցող սահմանագիծը հաստատվել է որպես հետևանք Ադրբեջանի դաժան ագրեսիայի: Ընդ որում, այդ ագրեսիայի առաջին փուլին դիմագրավելիս Լեռնային Ղարաբաղի զինված ուժերը բավարարվեցին՝ ադրբեջանական զորքերը ԼՂԻՄ-ի սահմաններից դուրս մղելով (1992 թ.): Հետագա զարգացումներն ապացուցեցին, որ այդ սահմանները հնարավոր չէ հուսալիորեն պաշտպանել նոր ագրեսիայից՝ դրանց արհեստական բնույթի և խիստ կտրտվածության պատճառով: Ադրբեջանը ստիպված եղավ համակերպվել խաղաղության հետ միայն ներկայիս սահմանագիծը հաստատվելուց հետո՝ համոզվելով, որ այն իր համար անառիկ է: Այդուհանդերձ, որևէ մեկը չի կարող երաշխավորել, որ իր ռազմական ծախսերն անգուսպ մեծացնող Ադրբեջանը երբևէ կրկին չի դիմի ագրեսիայի: Միակ զսպող հանգամանքը, շարունակական խաղաղության ու Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության երաշխիքը կարող են լինել պաշտպանելի սահմանները: Այս հանգամանքը իրավունք չունեն երբևէ մոռանալու ո՛չ Հայաստանի Հանրապետության, ո՛չ Լեռնային Ղարաբաղի

Հանրապետության իշխանությունները: Ղարաբաղյան պատերազմը իրողություն է, որը չի կարելի անտեսել: Միջազգային իրավունքը նախատեսում է պատժամիջոցներ ռազմական ագրեսիա իրականացրած երկրի նկատմամբ, և հայկական կողմը պարտավոր է այն սահմանող փաստաթղթերին քաջաձանոթ լինել և պահանջել դրանց կիրառումը:

Այսօր իրավիճակը գլխիվայր է ներկայացվում հակամարտությանն առնչվող երկու այլ՝ գրավյալ տարածքների և փախստականների գործոնների պարագայում, ինչը ևս էապես աղավաղում է պատկերը: Իհարկե, հայկական կողմը գրավյալ տարածքների մասին պետք է խոսի՝ ԼՂՀ Շահումյանի շրջանի, Մարտակերտի և Մարտունու շրջանների գրավյալ հատվածների առնչությամբ: Ընդ որում, Շահումյանի շրջանը, ԽՍՀՄ օրենսդրությանը համապատասխան, ոչ միայն մասնակցել է հանրաքվեի և դարձել ԼՂՀ անբաժանելի մասը, այլև հետագայում ենթարկվել է Ադրբեջանի ագրեսիային և մինչ օրս գրավված է Ադրբեջանի կողմից: Իրական «գրավյալ տարածքը» հենց Շահումյանի շրջանն է, Մարտակերտի և Մարտունու շրջանների գրավյալ հատվածներն են, մինչդեռ հայկական կողմը միայն ժամանակ առ ժամանակ թույլ և հուսահատ ճիգեր է գործադրում դրա մասին խոսելիս:

Փոխզիջումների ենթատեքստում Հայաստանը չի օգտագործում նաև փախստականների խնդիրը: Այն տպավորությունն է ստեղծվել, որ գոյություն ունեն միայն ադրբեջանցի փախստականներ: Մինչդեռ ոչ միայն հայ փախստականների թիվը համեմատելի է ադրբեջանցի փախստականների թվի հետ, այլև հայ փախստականների նյութական կորուստները շատ ավելի մեծ են, քանի որ ադրբեջանցի փախստականների հիմնական մասը հեռացել է Հայաստանից՝ նախապես վաճառելով բնակարանները և գույքը:

Կարգավորման հեռանկարները՝ երեք սցենար: Տեսականորեն հնարավոր է խնդրի լուծման երկու ճանապարհ՝ ռազմական և խաղաղ կարգավորման: Թեև վերջին շրջանում ավելի հաճախ են հանդիպում ռազմական հնարավորությունը իրական համարող վերլուծությունները («Քրայսիս գրուփի», Թ. դր Վաալի և այլն), սակայն դրանք, ամենայն հավանականությամբ, սոսկ ինչ-ինչ գործընթացներ խթանելու նպատակ են հետապնդում: Ռուս-վրացական պատերազմը ցույց տվեց, որ ռազմական լուծման ճանապարհը հղի է ինչպես ակնկալվածին հակառակ հետևանքներով, այնպես էլ համաշխարհային լուրջ անկայունության հրահրման մեծ ներուժով: Ավելին՝ ՀԱՊԿ օպերատիվ արձագանքման ուժերի ստեղծումը տարածաշրջանում ռազմական բախումների ժամանակ իրավական պաշտպանություն ունեցող միջամտությունների իրական հիմքեր է ստեղծում: Առավել ևս, որ, ինչպես վերը նշվեց, Ղարաբաղյան հարցում «ստատուս քվոյի» խախտման փորձերը բոլորովին չեն բխում Ռուսաստանի շահերից: Հետևաբար, տեսանելի ապագայի համար Ղարաբաղյան խնդրի լուծման ռազմական ճանապարհը գործնական նշանակություն չունի:

Միաժամանակ, Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորման հավանականությունը «մադրիոյան սկզբունքների» հիման վրա նույնպես չափազանց փոքր է, քանզի փաստաթղթի ձևակերպումների անորոշությունը չափազանց մեծ է: Այն իմաստ կունենա զնահատել որպես կարգավորման իրական հիմք միայն այն բանից հետո, երբ հստակորեն կսահմանվեն կարգավորման մեխանիզմները, և հակամարտության երեք կողմերն ու բոլոր համանախագահները կսկսեն խոսել նույն «լեզվով»: Մինչ այդ «լուծմանն առավել քան երբևէ մոտ լինելու» և անգամ «բանակցությունների առաջընթացի» մասին բոլոր հայտարարությունները լուրջ վերաբերմունքի արժանի չեն լինի: Ընդ որում, հեշտ է նկատել, որ եթե Լեոնային Ղարաբաղի, Հայաստանի և Ադրբեջանի նպատակները կամ առավելագույն ծրագրերը իրարամերժ են (մի դեպքում՝ ԼՂՀ անկախություն, մյուս դեպքում՝ ընդգրկում Ադրբեջանի կազմում), ապա նվազագույն ծրագրերը լիովին համընկնում են՝ «ստատուս քվոյի» պահպանում (ի դեպ, բարդ իրավիճակներում որոշումներ ընդունողները հաճախ հակվում են այն տարբերակներին, որոնք հնարավորություն են տալիս պահպանելու գոյություն ունեցող իրավիճակը):

Խնդրի կարգավորման իրական հնարավորություն կարող է ստեղծվել հետևյալ մեխանիզմներից որևէ մեկով «ստատուս քվոն» խախտվելու դեպքում.

- միջազգային հանրության ներսում փոխշահավետ համաձայնության առկայության դեպքում այդ հանրության ստիպողական գործողություններ (քանի որ արևմտյան որևէ կառույցի կողմից զինուժի գործադրումը Լեոնային Ղարաբաղում պետք է բացառել, ապա մնում է միայն մեկ գործնական նշանակություն ունեցող դեպք՝ միջազգային իրավունքի հիման վրա ԼՂՀ անկախության ճանաչում, քանի որ առանց զինուժի միջամտության ԼՂՀ վերադարձը Ադրբեջանի ենթակայության տակ պարզապես անհնար է),

- հակամարտության կողմերի շահագրգռում ռազմավարական նշանակության փոփոխություններով (օրինակ, ինչքան էլ այսօր դա անհավանական թվա, անդամակցություն Եվրոպական Միությանը), թեև նման մեխանիզմը, օրինակ, Կոսովոյի կամ Կիպրոսի դեպքերում մեծ արդյունավետություն չունեցավ,

- աշխարհաքաղաքական հավասարակշռության կտրուկ փոփոխություն տարածաշրջանում, որի հետևանքով տարածաշրջանը կհայտնվի մեկ կենտրոնի լիակատար ազդեցության տակ, և դա կթելադրի խնդրի լուծումը:

Ակնհայտ է, որ առաջին երկու սցենարները տեսանելի ապագայում իրացնելու հիմքեր չկան, իսկ երրորդ սցենարի իրականացումը գործնականում հնարավոր է Ռուսաստանի կամ Միացյալ Նահանգների կողմից: Սակայն ինչքան էլ այդ սցենարը Ռուսաստանի համար գրավիչ ու ցանկալի է, այնուամենայնիվ, խնդիրը ներկայումս

⁷ Эффективное принятие решений. Harvard Business Review on Decision Making (пер. с англ., 2006).

չափազանց բարդ է, քանի որ Հայաստանի և Ադրբեջանի միաժամանակյա անվերապահ աջակցությունը ստանալուն խանգարում են թե՛ Վրաստանի առաջացրած բարդությունների առկայությունը, թե՛ Ղարաբաղյան խնդրի գոյությունը, որի որևէ լուծում չի կարող միաժամանակ բավարարել երկու երկրներին էլ: Հետևաբար այս փուլում Ռուսաստանի համար առավել նախընտրելին և հնարավորը իրավիճակի չվատթարացումն է: Միացյալ Նահանգների խնդիրն ավելի պարզ է թվում. ցանկալի իրավիճակը՝ Վրաստանից բացի, տարածաշրջանի ևս մեկ երկրի արևմտյան անվերապահ կողմնորոշումը ստանալու համար անհրաժեշտ է միայն սադրել հարցի կարգավորում ցանկացած տարբերակով (թեև ադրբեջանահաճո տարբերակը կարող է ավելի ցանկալի լինել նավթի, միջինասիական տարածաշրջանի առումով ավելի նախընտրելի դիրքի և մի շարք այլ գործոնների պատճառով): Այդուհանդերձ, կա երկու լուրջ բարդություն: Դիմակայության խորացում նախաձեռնողի հաջողությունը երաշխավորված չէ, և նա կարող է կորցնել նաև ունեցածը: Միաժամանակ, քանի որ, ինչպես վերը նշվեց, ազդեցությունների վերաբաշխման ներկայիս փուլի ակտիվ դիմակայության շրջանի ավարտին մնացել է մեկ տասնամյակից էլ պակաս ժամանակ, ապա, ամենայն հավանականությամբ, կարգավորման գործընթացը տեսանելի ապագայում էական զարգացումներ չի ունենա, իսկ ավելի ուշ կթնակոխի «ստատուս քվոյի» տևական պահպանման մի շրջան (ինչպես կիպրոսյան հակամարտության դեպքում), որի խախտումը կարող է անկանխատեսելի և անշրջելի հետևանքներ ունենալ ազդեցությունների վերաբաշխման մասնակիցների համար: Անուղղակիորեն դրա մասին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ եթե ամռան սկզբին խոսվում էր կարճ ժամանակում կարգավորման փաստաթղթի ստորագրման իրական հնարավորությունների մասին, ապա տարեվերջին լավատեսությունն արդեն էապես մարել է, և արդեն խոսքը միայն շրջանակային համաձայնագրի, այսինքն՝ միայն մինչև վերջ համաձայնեցված «մադրիդյան սկզբունքների» մասին է, որոնց հիման վրա հետագայում պետք է մշակվի կարգավորման համապարփակ փաստաթուղթ:

Այդ սցենարից շեղումը հնարավոր է միայն մեկ դեպքում (որպես Միացյալ Նահանգների վերոհիշյալ սադրանք), որն առավել վտանգավորն է հայկական կողմերի համար, և որի տարրերը նկատելի են Մինսկի խմբի առաջարկությունների մեջ: Հայկական կողմերից ստացվում է համաձայնություն մի փաստաթղթի վերաբերյալ, որը պարունակում է ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ անորոշ մեխանիզմներ ու ժամկետներ ունեցող ձևակերպումներ և այնպիսի առաջնային իրականացման զիջումներ, որոնցից հետո ներկայիս «ստատուս քվոյի» վերականգնումը դառնում է անհնարին: Այդ սցենարից խուսափելու համար հայկական կողմերից պահանջվում է մեծածավալ և մանրակրկիտ աշխատանք արվող առաջարկությունների վերլուծության ժամանակ՝ նրբորեն ձևակերպված խութերը

շրջանցելու համար: Կարգավորման որևէ իրական մեխանիզմ պետք է պարունակի հակակշիռների և զսպումների գործուն մեխանիզմ, որի ազդեցությամբ գործընթացը պետք է վերադառնա ներկայիս «ստատուս քվոյի» վիճակին, եթե կարգավորման մեխանիզմի գործարկումից հետո կողմերից մեկը հրաժարվի կատարել հաջորդ քայլերը: Սակայն հայկական կողմերը հաջողություն ակնկալելու համար չեն կարող սահմանափակվել սուկ բանակցային գործընթացին ուղղակիորեն առնչվող այդ խնդիրներով: Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը բարդ իրավական և աշխարհաքաղաքական խնդիրների լուծում է պահանջում, որի համար Հայաստանի իշխանությունները պետք է ձեռնամուխ լինեն համալիր ծրագրի իրագործմանը, որը ներառում է ՀՀ Ազգային ժողովի՝ ապրիլի 29-ին ընդունված հայտարարությունում ձևակերպված առաջարկությունները.

- Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի կարգավորմանն ուղղված հայաստանյան քաղաքականությանը հաղորդել ավելի նախաձեռնողական բնույթ,

- ակտիվացնել և ընդլայնել Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի վերաբերյալ միջազգային հանրությանը լիարժեք տեղեկացնելուն ուղղված միջոցառումների մշակման և իրականացման ջանքերը՝ այդ նպատակով ներգրավելով համահայկական ներուժը, հնարավորություններն ու միջոցները,

- միջազգային իրավունքի շրջանակներում մշակել այն իրավական հիմքերը, որոնք կապահովեն առավել արդյունավետ համագործակցություն Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջև, ինչպես նաև Ադրբեյջանի կողմից ռազմական ագրեսիայի կամ այլ բռնի միջոցների կիրառման դեպքում Հայաստանի Հանրապետությանը՝ որպես Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անվտանգության երաշխավորի, հնարավորություն կտան ապահովելու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության լիարժեք անվտանգությունն ու պաշտպանությունը,

- բանակցությունների արդյունավետության ապահովման նպատակով ամեն ջանք գործադրել՝ վերականգնելու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ներկայացուցիչների լիարժեք մասնակցությունն այդ գործընթացին՝ որպես հակամարտության միջազգայնորեն ճանաչված կողմ,

- նախապատրաստել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախության միջազգային ճանաչման այլընտրանքային հնարավորություններ, որոնք պետք է գործադրվեն Մինսկի խմբի շրջանակներում ընթացող բանակցությունների տապալման դեպքում:

Հայտարարության ընդունումից անցել է մոտ մեկ տարի, սակայն դրա իրագործման ուղղությամբ որևէ քայլ չի արված, մինչդեռ հակամարտության բնույթի աղավաղմանն ուղղված հետևողական ջանքերը ավելի ու ավելի են հաջողվում: Հապաղումը ոչ միայն շարունակաբար թուլացնում է Լեռնային Ղարաբաղի անխոցելի դիրքերը կարգավորման գործընթացում, այլև վտանգում է արդարացի լուծման հնարավորությունը:

**ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТА В НКР**

ТОРОСЯН Т. С.

Резюме

Пятидневная августовская грузино-российская война 2008 г. явилась кульминацией беспрецедентного нарастания напряженности между Россией и Грузией, которая часто небезосновательно комментируется как война между Россией и США. Однако последующее развитие событий показало, что в регионе сложилась совершенно иная ситуация, оказавшая влияние и на другие процессы, в том числе на урегулирование конфликтов в регионе. В сложившейся ситуации, когда противоположны не только интересы сторон конфликта – Армении, Нагорного Карабаха и Азербайджана, но и посредников, армянская сторона должна приложить немало усилий, дабы не допустить нежелательного развития событий. В этих целях необходимо любой ценой вернуть Нагорному Карабаху международно признанный статус стороны конфликта в переговорах.